

ДАНКО ПЕРИЋ

ДОПРИНОС САВЕ МРКАЉА ПРОСВЕТИ КОРДУНА, ВОЈНЕ КРАЈИНЕ, ДАЛМАЦИЈЕ И ДУБРОВНИКА

САЖЕТАК: Филологу и песнику Сави Мркаљу (Сјеничак, 1783 – Беч, 1833?), припада важно место у културној историји његовог родног Кордуна, тадашње Војне крајине и, како у овом тексту настојимо да укажемо, у историји Срба Далмације и Дубровника. Требало би да му то буде уважено и у целокупној културној историји српског народа, јер је, између осталог, допринео конституисању савремене азбуке и био први прави песник јамба у српској поезији. Овим текстом залажемо се и за то да му Српска православна црква, макар симболично, врати калуђерски чин који је њему, монаху Јулијану, узет 1813. године, у манастиру Гомирје, у горњокарловачкој епархији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сава Мркаљ, савремена азбука, Кордун, Карловачко владичанство, манастир Гомирје, Шибеник, Дубровник, Беч, петостопни јамб

Филолог и песник Сава Мркаљ (Сјеничак, 1783 – Беч, 1833?) у књижици од свега 18 страна „Сало дебелога јера либо азбукопретрес” објављеној 1810. године у Будиму (Мађарска), први је међу Србима учврстио начело „пиши као што говориш” по узору на Јохана Кристофа Аделунга (1732–1806), немачког граматичара и филолога и тиме поставио основ фонетском правопису Вука Стефановића Караџића.

Сава Мркаљ а не Вук, како се иначе у српској широј јавности сматра, поставио је два начела: „један глас, једно слово” и „пиши као што говориш”, уводећи уместо етимолошког какав је у европским

државама, фонетски систем у српски језик и тако допринео конституисању савремене азбуке. (Суботић 2018: 10–11)

Мркаљ је, према истраживањима Жарка Ружића, био и „први прави песник српског јамба”, и како овај професор наводи „претеча костићевског и српског петиктусног или ’петостопног’ јамба”. (Ружић 2010: 11)

По Ружићевим подацима, Мркаљев сонет Земунцима, написан 1822. први је српски сонет у јампском једанаестерцу. Ова песма је први пут објављена тек 1959. године.

Мркаља је, уз све недаће што су га за живота пратиле, нажалост, и црква лишила монашког чина ђакона, пре тачно 120 година, 1813, до када је, под именом Јулијан, служио у манастиру Гомирје у Горњокарловачком владичанству, у тадашњој Војној крајини.

Два Мркаљева јубилеја 2023, у којој се навршава 240 година од рођења и 190 година од смрти (ако је тачан податак да је умро 1833), прилика су да културна и друга удружења његових земљака, Кордунаша и осталих Крајишника, званично затраже да му се врати монашки чин, макар то било и симболично.

Мркаљу су и после смрти учињене многе неправде. Он није уврштен у избор знаменитих Срба 19. века, који је сачинио Андро Гавриловић (објављено у три албума од 1901. до 1904. године). Гавриловићу се није чинило као „убедљиво” ни то да је Мркаљ био међу најумнијим Србима, многи тврде – и најумнији Србин у 19. веку – када је било изузетно мало писмених људи у српском народу.

Још је теже разумети да Саве Мркаља нема ни у „100 најзнаменитијих Срба”, иначе вредном лексикографском издању групе аутора, углавном академика САНУ, чије је прво издање објављено 1993. године.

Осим Гавриловића и те групе академика, о Мркаља су се, у дугом периоду ћутања о њему (три четвртине 19. и више од половине 20. века), огрешили и многи други аутори. О њему се, наиме, није уопште писало читавих пола века – од 1877, када је у часопису *Јавор*, Мркаљеву биографско-књижевну слику објавио Ђорђе Рајковић (идући пут је тај текст објављен 1950. године), па све до 1928, када је Димитрије Руварац тек подсетио на њега објавивши једно Мркаљево писмо (у: *Прилози Мајице српске за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1928, књ. 28) које је пронашао у Патријаршијској библиотеци.

Престрого је мишљење да је то учињено зато јер се сами Мркаљ, под сплетом неповољних околности, одрекао дела „Сало дебелога јер [...]” и своје графичко-ортографске реформе, у тексту „Палинодија дебелога јер” објављеном 1817. године.

О томе да део кривице „припада” самом Мркаљу, јер у себи није носио „енергију бунтовника и освајача, за разлику од Вука Стефановића Караџића”, пише Станко Кораћ (цитирајући Иву Андрића):

Данас ми једва можемо сагледати колика је била замашна борба за језик и правопис што ју је почео Сава Мркаљ а наставио Вук. Та се борба морала проширити до покрета, али се често дешава да у тако крупним подухватима падају први и најбољи борци. Мркаљ није издржао услијед сиромаштва и прогона, а и због тога што у себи није носио енергију бунтовника и освајача какву је имао Вук, пред којим су стајале исте тешкоће [...] јер како оно за њега рече Иво Андрић: „Вук је био прек и врлетан човек, коме је требало много простора у животу и на папиру”. (Кораћ 1971: 105–106)

Мркаљ је био геније, али шире непризнат. Био је психички растројен човек, који је у циљу да се одбрани од примитивних вербалних напада и изопштавања, знао употребити физичку силу. Зато га је, чак и заслужни верски посленик, Јосиф Рајачић (1755–1861), архимандрит манастира Гомирје у Војној крајини (каснији први српски патријарх са седиштем у Сремским Карловцима) назвао „рушитељем мира и тишине”.

Зла коб Мркаљева продужава се и у наше време. Они који доносе важне одлуке у култури и просвети, наиме, нису му склони ни у 21. веку. Тако није прихваћен ни предлог да се његовим именом назове основна школа у београдском насељу Бусије, које су као и (делом) саму ту школу подигли његови земљаци, прогнани Крајишници. Школа је, званично регистрована 2020/2021. школске године као Издвојено одељене ОШ „Бранко Радичевић” из Батајнице.

Мркаљево дело је последњих 70 година било честа тема научних радова и антологија

Темом дела и живота Саве Мркаља су се, почев од средине педесетих година 20. века, бавили најпре Владан Недић и Младен Лесковац, на чему им треба одати посебно признање, а потом и други књижевни теоретичари и историчари. То је већ подугачак списак: Милан Радека, Станко Кораћ, Васо Милинчевић, Гојко Николиш, Милан Мркаљ, Душан Иванић, Вукосава Опачић Лекић, Јован Радуловић, Милан Могуш, Јосип Вончина, Милан Миџић, Гордана Ђилас, Момчило Суботић, Душко Певуља, Мара Бекић Војновић, Александар Младеновић, Жарко Ружић, Милош Окука, Јован и Ирина Делетић, Милка и Павле Ивић, Мато Пижурица,

Милорад Павић, Меша Селимовић, Никола Грдинић, Амфилохије Радовић, Здравко Крстановић, Тања Златановић, Славко Леовац, Владо Ђукановић, Урош Матић, Светозар Данчуо, Анђелко Анушић, Милорад Дешић, Небојша Деветак, Милан Косановић, Драгољуб Петровић, Миљенко Пекић, Мирко Демић, Филип Шкиљан, Драго Роксандић, Данко Перић и други.

Студије о њему, као и сабране песме и други радови (по броју скромна, али по значају импозантна заоставштина) објављене су у неколико издања у Топуском (1994. године, тада у Републици Српској Крајини), у Београду, Новом Саду, Загребу, Бањалуци и другим градовима.

Мркаљево име данас носе културна друштва са седиштима у Новом Саду и у његовом родном Сјеничаку, две књижевне награде – једна коју је установило СКД „Просвјета” у Загребу и друга, Књижевне заједнице Крајине у Београду. Његовим именом су назване и улице у Београду и још неколико градова у Србији и Републици Српској.

Први Крајишник који га се „сетио” био је карловачки катихета Милан Радека (1897–1982). Радека је оставио рукописе о његовом школовању у, тада двогодишњој, богословији у Плашком, које је Мркаљ окончао 1799. године, када је, чак и пре пунолетства, постао учитељ у Славеносрпској школи у Госпићу (1799–1801). Део Радекиног текста је Матица српска објавила постхумно. (*Зборник Матице српске за историју*, 31, Нови Сад 1985)

Славеносрпска школа школа у Госпићу је, како је написао Радека, обновила рад крајем 18. века, управо у време Мркаљевог доласка у њу, понајвише захваљујући настојању личног проте Јована Миливојевића, коме су се придружили крбавски прото Томо Будисављевић и коренички прото Стојан Шобот.

Државне (крајишке) школе биле су само у већим местима, гдје су Срби у мањини, дакле њима недоступне. А у те школе мора ко хоће у какву службу. Српских народних школа нема, а где их има, оно што се тамо научи, може да послужи само у цркви. (Радека 1985: 68–69)

Радека је прикупио и податке о Мркаљевом даљем школовању у Загребу (укупно четири године, по две године тзв. архигимназије и филозофије) и касније на студијама у Пешти, где је учио математику и филозофију. Објавио је и податке о боравку Мркаља у манастиру Гомирје у Војној крајини. До тих података Радека је дошао у тадашњој Епархијској архиви у Плашком (данас су та документа у Хрватском државном архиву у Загребу).

Изопштење из манастира и лутања или бежања од себе самог

О утицају на Мркаљев идентитет, његовог завичаја, родног Сјеничака на Кордуну, и шире – Војне крајине, писало је неколико аутора, између осталих, Станко Кораћ и Милан Мицић.

Крајина (Војна крајина или Војна граница) је била милитаризована аустријска безбедносна зона која је на подручју Хрватске и Славоније деловала још од 16. века у циљу борбе против Османског царства. Милан Мицић, пише:

Рођен и одрастао у свету Војне крајине, те највеће касарне у Европи, из које је Хазбуршка монархија регрутавала најјефтинију војску свог времена, [...] на простору додирва вера, спознавао свој идентитет и своју особеност, који су били и колективни предзнак народа којем је припадао [...] на тлу где су се различитости додиривале, прожимале и сударале, Сава Мркаљ је јасније и разговетније могао да осети сопствено биће и да осети језик као његов знак и израз. (Мићић 2010: 6)

Станко Кораћ оцењује да су Срби на Војној крајини, организовани помоћу Аустрије да се боре против Турске,

увијек били спремни за рат и то их је одбијало од мирног привредног и духовног рада [...] Без градова, без културног сједишта, без друштвене кохезије коју ствара грађанско друштво, они су тешко улазили у свијет који је стварао културу. И онда кад су се појављивали даровити појединци, они у својој средини гдје су рођени, нису могли бити прихваћени, јер су једина духовна средишта били манастири и црквене школе у којима општи ниво образовања и просвјетљености није био на потребној висини. И зато је било управо трагично родити се у Сјеничаку. (Кораћ 1971: 103)

Сава Мркаљ је у Плашком, месту где се школовао и тадашњем седишту Горњокарловачке епархије, поднео 26. јула 1811. молбу да се замонаши у манастиру Гомирју.

Закалуђерио се као јерођакон Јулијан крајем јула те године. (Ђилас 2010: 114)

У примитивној и немилосрдној средини учени сабрат је био „бела врана” и постао предмет за подсмех и увреде, што га се, хтео – не хтео, морало тицати.

Почетком децембра 1811. проблематични намесник Партеније Оклобџија (касније лишен чина) монтирао је против њега алармантну

тужбу Консисторији: ником не да мира, свештенике зове воловима и магарцима, испребија све.

Управо манастирски намесник Партеније „је пио и правио нереди, а пред сами долазак Рајачићев запалио је манастир. Лишен је свештенства 1812. године и отишао је код унијата”. (Орловић 2015)

Почетком новембра 1812. Јосиф (Рајачић) подноси жалбу епископу Мојсију (Миоковићу) против „нарушитеља мира и тишине. Епископ је 20. новембра затражио да Мркаља поново приме у манастир. Рајачић му је одговорио да „Мркаљ није заслужио ’милост и милосрђе’”. Конзисторија је 30. јуна 1813. лишила Мркаља монашког чина.

Мркаљ, по властитој жељи напушта манастир Гомирје. (Ђилас 2010: 115)

Непроверени подаци наводе да је „неки Мркаљ” 1814. служио као учитељ у Војној крајини, у месту Бовићу.

Био је приватни учитељ у Карловцу 1816. и 1817, па општински учитељ у Глини и приватни учитељ у Шапцу, а од 1818. до 1821. је био на служби у Дубровнику и у два наврата при Далматинској епархији у Шибенику.

Раде Вукомановић, познати истраживач дубровачке културе, позивајући се на колегу Вицу Адамовића, пише да се „спомиње да је 1821. године неки младић из Хрватске Јово Мркић учио приватно дјецу православне вјере у Дубровнику” (Вукомановић 1971: 99). Није немогуће да је то био Сава Мркаљ, и да се морао користити туђим именом и презименом (о. а. Д. П.)

О дубровачкој епизоди Саве Мркаља пише Јеремија Д. Митровић, али наводећи претходну годину, 1820:

Неколицини прикупљених ђака 1820. предавао је, као први српски православни учитељ у Дубровнику, добро познати Сава Мркаљ. Школа није имала право јавности, те се на крају полугодисњег рада полагао испит у званичној школи у месту. Појавила се и пјесма у којој српска младеж слави Мркаља и његов утицај на ученике. (Митровић 1992)

Како је Мркаљ уопште стигао у Шибеник и Дубровник?

У то време је, припремајући за штампу своју биографију *Житије Герасима Зелића*, која је изашла у Будиму 1823, архимандрит манастира Крупе Зелић замолио Вука Караџића да му препоручи ко би му то редиговао. У писму од 27. јуна 1820. Зелић је обавештавао Вука Ст. Караџића да је још пре скоро три и по године завршио писање свог *Житија*, као и да је почео разумевати Вуков „стил србскога правога језика и изговора”, тек кад се „упознао и зближио

са Савом Мркаљем”. Тражио је погодну личност да тај рукопис редигује и припреми за штампу. На Вука му је, како је написао, скренуо пажњу Сава Мркаљ. Вук препоручује да му рукопис прегледа „достаучени Сава Мркаљ”.

Зелић пише у том писму да се Мркаљ

отнекога времена налази у Далмацији, али Сиромах не има среће; каконо што и многи високога ученија људи мало је имаду, оне говорим што свијет срећом назива. (*Вукова њрејиска*, III, 532)

Мркаљев боравак у Шибенику протекао је у време и у знаку антиунијатске борбе Зелића, Кирила Цвјетковића и још неколико монаха и свештеника у тек основаној самосталној Далматинској епархији. Била је то мисија, или како је Мркаљ навео, борба за свој „закон и цркву” (закон је овде у значењу вера, о. а. Д. П.). Сава Мркаљ је, као и протосинђел Кирил Цвјетковић, краће време био у служби епископа далматинског Венедикта Краљевића, којег су обојица напустила када су се уверили да се Краљевић, под притиском аустријских власти и Римокатоличке цркве, приклонио унији.

Унији се посебно супротстављао протосинђел Кирил Цвјетковић. Како је Цвјетковић записао, великог истомишљеника имао је управо у Сави Мркаљу.

Мркаљ је у то време, како је навео Цвјетковић, преводио на италијански једну „поругателну” песму против далматинског епископа Венедикта Краљевића, по свој прилици на наговор епископа горњокарловачког Лукијана Мушицког, а са учитељима унијатима водио расправе о догми.

Године 1821. Срби се жале цару Францу I у Беч истичући да

чврсти и постојани у нашој вјери (православној), одлучили смо изгубити своје имање и живот прије него што допустимо и најмању измјену у догматима наше вјероисповести. (Зелић 1900: 179)

Вуку се само годину раније, 1820. обратио Венедикт Краљевић питајући га да ли би могао да ради у семинарији која би била отворена у Шибенику, јер није успио да нађе одговарајуће наставнике. (Вук 1988: 360–364)

Православни Далматинци, на челу са архимандритом Герасимом Зелићем, обратили су се у то време, конкретно 30. априла 1820. за помоћ и карловачком митрополиту Стратимировићу, коме су детаљно изнели своје виђење овог проблема, а Краљевићеву делатност описали као потпуно неприхватљиву.

Историчар СПЦ Радослав М. Грујић пише:

Владика Краљевић живео је и радио, за Француза и прве две године аустријске владавине, као први епископ и пријатељ народа. Али 1815. окрене другачије и да се додвори влади предложи јој план како да се Српска црква у Далмацији и Боки поунијати. И 1820. већ се приступило томе послу – из Галиције су доведена три унијатска свештеника да отворе богословску школу у Шибенику и спремају богословске свештенике. (Грујић 1995: 164–165)

Овај далматински сукоб решио је сам народ, на Духове, 10. маја 1821, завереници су пуцали на Краљевићеве кочије, мислећи да је се у њима возио епископ, у кочијама је био и погинуо унијатски учитељ каноник Ступницки, а после месец дана ранама је подлегао и градски заповедник. Интересантно је да је један од тројице атентатора био римокатолик. (Миз 2001)

Због убиства каноникова осуђен је протосинђел Цветковић као тобожњи подстрекач, на тешку тамницу од 20 година.

Он је тамницу издржао, па је после до смрти 1857. проживео у манастиру Бездину, где је написао своју Автобиографију, која нам показује многа његова и народна страдања због вере. (Грујић 1995: 165)

Сава Мркаљ се у Шибенику, и после отвореног сукоба са епископом Краљевићем и другим носиоцима процеса унијаћења, задржао још једну годину. Из Шибеника је крајем марта 1821. послао две песме Димитрију Давидовићу, уреднику *Новина сербских* у Беч, а једна од њих је посланица тадашњем епископу плашћанском и познатом књижевнику Лукијану Мушицком. За једну од тих песама Ружић пише да је импресивна похвала рими, „на основу чега се његова поезија сврстава у предромантичарску стилску формацију”.

Мркаљ је, колико се зна, касније боравио у Земуну, потом две године у Срему (негде на Фрушкој гори) и кратко у банатском манастиру Свети Ђурађ (Шенђурађ), о чему нема писаних података.

Молио је у Сремским Карловцима митрополита Стратимировића да га „прими у који сремски манастир”, али молба није услишена.

Онда га лутања доводе поново у Војну крајину, сада у Карловац. Мркаљ је 1825, ранио ножем једног наставника у Карловцу, полиција га је оковала у „тешко гвожђе” и пребацила у затвор у Глини. Идуће године га посећује лекар и даје извештај: код болесника се манифестује лудио у облику фиксне идеје гоњења, до чега је дошло због тешких егзистенцијалних проблема, неостварених

амбиција, емоционалне напетости, губљења раније подршке бившег епископа Миоковића, а не искључује се ни органска болест. Предлаже да се поведе брига о његовом животу, иначе би могло доћи до стварног лудила.

Закључак

Непризнати геније Сава Мркаљ, вероватно најпаметнији Србин у 19. веку, имао је тежак живот, а најтеже му је пало када је 1813. године размонашен.

Требало би учинити све да Мркаљ званично буде рехабилитован у својој српској цркви, којој је, као и свом народу, био толико одан. Крајишка удружења у Србији су најавила да ће покренути петицију Српској православној цркви за постхумно враћање монашког чина Мркаљу. Време је да се стави тачка на размонашење и искључење из црквене заједнице, од којег је протекло изузетно бурних 210 година. У половини тог периода генијални и заслужни Сава Мркаљ био је веома грубо игнорисан.

Дошло је време да се на све то стави тачка.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Вук 1988: *Вукова ћрејиска 1*, Просвета, Београд
- Вукомановић 1971: Раде Вукомановић, „Дубровник”, у: *Алманах Срби и православлје у Далмацији и Дубровнику*, Савез удружења православног свештенства СР Хрватске, Загреб
- Грујић 1995: Радослав М. Грујић, *Православна српска црква*, репринт издање, Евро Београд, „Каленић” Крагујевац
- Ђилас 2010: Гордана Ђилас, „Хронологија живота и рада Саве Мркаља”, у: *Сава Мркаљ Поводом двестагодишњице [...] Азбукојројреса (1810–2010)*, Градска библиотека Нови Сад
- Иванић 1989: *Мемоарска проза 18. и 19. века*, прва и друга књига, приредио Душан Иванић, Нолит, Београд
- Иванић 1998: Душан Иванић, *Књижевност Српске Крајине*, БИГЗ, Чигоја штампа, Београд
- Кораћ 1971: Станко Кораћ, „Прилог Кордуна књижевности српској и хрватској”, у: *Вјештом вијани*. Споменица СКД „Просвјета”, Загреб
- Миз 2001: Roman Miz, *Kršćanski istok, prošlost i sadašnjost*, Veternik LDIJ, Novi Sad
- Мићић 2010: Милан Мићић, „Рубови светова Саве Мркаља” у: *Сава Мркаљ Поводом двестагодишњице [...] Азбукојројреса (1810–2010)*, Градска библиотека Нови Сад
- Радека 1985: Милан Радека, „Неколико прилога о Сави Мркаљу”, *Зборник Матице српске за историју*, 31, Нови Сад

Ружић 1997: *Песме и сјисци*, приредио Жарко Ружић, прво издање, СКД Сава Мркаљ, Топуско

Ружић 2010: Жарко Ружић, „Мркаљ као неоспориви реформатор азбуке и први прави песник српског јамба”, у: *Сава Мркаљ Поводом двестагодишњице [...] Азбукојројреса (1810–2010)*, Градска библиотека Нови Сад

Суботић 2018: Момчило Суботић, „Сава Мркаљ – реформатор српке азбуке”, у: *Политичка ревија*, vol. 57, бр. 3/2018, Београд

Штампа и периодика

Љетопис 1997: *Љетопис Српској културној групиња „Просвјета”*, свезак 2, Загреб, 1997.

Зборник ФФ 1959: *Зборник Филозофској факултету, IV–2*, Београд 1959.

Зборник МС 1950: *Зборник Мајице српске, серија групињених наука, I*, Нови Сад 1950.

Интернет

Митровић 1992: Jeremija D. Mitrović, Srpstvo Dubrovnika, Beograd, на: https://www.rastko.rs/rastko-du/istorija/jmitrovic/1992/jmitrovic-dubrovnik_1.html

Цвјетковић 1898: Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића... приредио Д. Руварац, на: https://avtobiografija_protosindjela_Kirila_Cvjetkovica

Орловић 2015: Сњежана Орловић, Монаси манастира Гомирја рођени у Лици, на: https://gospic.rs/tag/partenije_oklobdzija